

Filosofie a film

Meze ilustrace

02.05.2015

Jakub Čapek

Ústav filosofie a religionistiky FFUK

jakub.capek@ff.cuni.cz

Téma

- Nikoli filosofie filmu
- Ani film *jako* filosofie
- Nýbrž: filosofie prostřednictvím filmu

Thomas E. Wartenberg, *O možnosti kinematografické filosofie* - Tři způsoby kinematografické filosofie

1. Ilustrování filosofické pozice či teorie
 - obrázková vs. interpretativní ilustrace
2. Filosofické myšlenkové experimenty ve filmu
3. Avantgardní, experimentální filmy

Plán výkladu

1. Film jako ilustrace filosofických teorií
 - Woody Allen, *Hannah and her Sisters* (1986)
 - Téma: specifika filmové ilustrace (posuny dané médiiem, autorským přístupem...)
2. Film jako myšlenkový experiment
 - Dr. House – *Both Sides Now* (Series 5, Episode 24)
 - Téma: filosofická obhajoba myšlenkových experimentů; rozdělení mysli a identita osoby
3. Filosofický problém osobní identity
 - Základní otázky a pojmy
4. Osobní identita ve filmu
 - *The Prestige* (C. Nolan, 2006): mezi ilustrací a myšlenkovým experimentem

1. Film jako ilustrace filosofických teorií

Motivy existenciální filosofie ve filmu W. Allena

Woody Allen, *Hanna and Her Sisters* (1986)

- Strach ze smrti: 27:51 – 29:57
- Úkost: 46:49 – 49:04
- „Skok víry“: 1:09:48 – 1:11:48

Ilustrace pojmu či pojmového rozlišení

- strach vs. úzkost (Heidegger, *Bytí a čas*, Kierkegaard, *Pojem úzkost*)
- skok víry (Kierkegaard)

Předvedení filosofického sporu

- Heidegger vs. Sarte
 - vztah k vlastní smrti je určující pro náš život („bytí k smrti“), či obecně pro pojem „smysl“ (Heidegger)
 - kritika „humanizace smrti“, smrt nás netýká (Sartre... Epikúros)

Posuny při ilustraci

- nadsázka (úzkost)
- parodie (skok víry, smrt), ironie (blízká SK a jeho posunům fil. žánrů)
- stylizace, citace
 - mezititulky (narážky na němý film)
 - existenciální či psychoanalytické (*Manhattan*, 1979) zpracování vlastních pocitů (osamění, strachu) již je součástí sebechápaní postav.
 - filosofie existence (či psychoanalýza) není prostředkem popisu, ale jeho předmětem (např. jako intelektuální móda, projev sekularizace aj.).

Posuny (při ilustraci) neústí do nějaké teze, *nevracejí* se k filosofii, film zůstává filmem.

2. Film jako myšlenkový experiment. Parfit

Derek Parfit, *Why Our Identity Is Not What Matters*, in: *Reasons and Persons*, Oxford 1986, kap. 10 – 12 (též in R. Martin, J. Barresi, *Personal Identity*, London 2003, str. 115-143).

Myšlenkové experimenty („puzzling cases“)

- Jednoduchý teletransport (*Startrek*)
- Teletransport s odbočkou („branch-line case“)
- Rozdělená mysl a jednota vědomí (hemisféry), *Dr. House 5/24*
- Dvojčata, trojčata a transplantace oddělných hemisfér do jiných těl

Lze se z fiktivních příběhů něčemu naučit?

Wittgenstein (i Quine): nikoli. Důležitá je analýza pojmů (např. totožnost).

Wittgenstein: „Naše pojmy poskytují takřikajíc lešení pro fakta. Pokud si představujete, že fakta jsou jinak, ... není uplatnění jistých pojmů představitelné.“ (D. Parfit, 142, pozn. 1); tj. na jinak uspořádaná fakta bychom museli uplatnit jiné pojmy.

Parfit: „Ale tyto případy probouzejí ve většině z nás silná přesvědčení. A tato přesvědčení se netýkají slov, nýbrž nás samotných.“ (116)

Za pomoci těchto příběhů: „Odkrýváme naše přesvědčení týkající se povahy osobní identity napříč časem.“ (116)

Kritéria osobní identity

- fyzické (tělesné) kritérium: nepřetržitá existence dostatečné části mozku
- psychologické kritérium: různé typy duševní kontinuity

obě tato kritéria jsou redukcionistická, neboť

- podle nich faktum osobní identity napříč časem „spočívá právě v tom, že nastávají nějaká elementárnější fakta“ (119)
- a tato fakta mohou být popsána, aniž bychom předpokládali identitu osoby (a mohou být popsána „*neosobním* způsobem“)

Ne-redukcionistické pojetí identity

„osobní identita napříč časem nespočívá pouze ve fyzické a/nebo psychologické kontinuitě. Předpokládá nějaký další fakt.“ (119)

varianty ne-redukcionismu

- jsme odděleně, tj. na těle a mozku nezávisle existující entita (např. čistě mentální entity, jakou je – v Parfitově pojetí - karteziánské čisté ego)
- nejsme odděleně existující entitou, nicméně „osobní identita *je* další fakt, který nespočívá ve fyzické a/nebo psychologické kontinuitě“ („*Further Fact View*“)

Čím lze vysvětlit jednotu vědomí?

Ne-redukcionistický postoj: musí existovat „osoba“, která má různé zkušenosti a sjednocuje je

Redukcionistický postoj

- můžeme popsat duševní život v neosobních pojmech: „Mohli bychom popsat co bylo v kterých okamžicích myšleno a pociťováno a pozorováno a vykonáno, a jak byly tyto různé události mezi sebou propojeny. Osoby by zde byly zmíněny pouze v popisech obsahů mnoha myšlenek, tužeb, vzpomínek atd. Není třeba tvrdit, že osoby jsou těmi, kdo myslí kterékoli z těchto myšlenek“ (126/127).

Rozdělená mysl a Dr. House

„Faktem je, že lidé s oddělenými hemisférami mají dva oddělené proudy vědomí... Každý z těchto dvou proudů vykazuje jednotu vědomí.“ (122)

- operativní přerušení spojení mezi oběma hemisférami mozku (corpus callosum), jímž lze omezit silné epileptické záchvaty na jednu hemisféru; vytvoření „dvou oddělených sfér vědomí“ (Sperry, Eccles – *Brain and Conscious Experience*).
- specializace hemisfér, možnost dvou nespojitých zrakových zkušeností

Dr. House – Both Sides Now (Series 5, Episode 24)

- Intro
- 3:08-3:30
- 8:43-9:45
- 11:10-12:53
- 28:48-30:00

Dr. House – Both Sides Now (Series 5, Episode 24)

- ilustrace rozdělené funkce hemisfér
- zvláštního případu jejich odděleného (na sobě nezávislého) řízení těla
- ilustrace o více rovinách
 - pacient Scott, Dr. House a dva paralelní případy (dvě hemisféry), Dr. House a bipolární porucha
 - Film na sebe vrství několik rovin příběhu, každá pojednává o „rozdělené mysli“

Filosofický argument založený na filmu?

- proti Parfitovi: identita *je* tím, na čem (osobám ve filmu) záleží.
- jednota osoby je praktická nutnost (K. Korsgaard – kritika Parfita)

3. Filosofický problém osobní identity

Pojmy: numerická a kvalitativní identita

- „jedny věci slovou jednem co do počtu, druhé co do druhu, rodu a obdoby.“ (Aristotelés, *Metafyzika*, V/6, „Jedno“).
- *Numerická* identita: totožnost věci (osoby, události) se sebou samou.
- *Kvalitativní* identita: dvě či více (numericky) odlišných věcí se shodují v některé (některých) ze svých vlastností.
- Identita v silnějším smyslu: numerická identita (Aristotelés, *Metafyzika* 1016b35: „Co je totiž jednem co do počtu, je jím také co do druhu, ale ne všechno, co je jednem co do druhu, je také co do počtu“ (př. Kříž)
 - Nerozlišitelnost identických věcí, vs. identita nerozlišitelných věcí (Leibniz)

Pojmy: identita a čas

Identita

- synchronní
- diachronní

„Jinou příležitostí, které se mysl často při srovnávání chápe, je sama jsoucnost věcí; když uvažujeme o *nějaké věci jako o existující v nějakém určeném čase a místě*, srovnáváme ji *s ní samou, jak existuje v jiném čase*, a podle toho pak tvoříme ideje *identity a různosti*.“ (J. Locke, Esej o lidském chápání, II/XXVII, §1).

Téma: numerická identita napříč časem

Pojmy: numerická identita napříč časem

- nepřipouští stupně (nelze být více/méně tímtež)
- hledání kritérií identity
 - kvalitativní identita (podobnost) jako pomocné kritérium
 - nepřerušená existence v čase
 - „tělesné kritérium“ (somatické, fyzické) – vztah fyzické kontinuity
 - „psychické kritérium“ (kontinuita mentálních stavů)

Pojmy: individualita a změna

Různé typy jsoucna se mění či zůstávají identické v čase různým způsobem

- neživé věci: identita jako absence změny
- artefakty (někdy): identita jako stejnost struktury a funkce
- organismy: v látkové výměně s okolím si uchovávají formu (uspořádání)
- vnímající a vědomé bytosti: jednota vědomí

Pojmy: osoba definovaná sebevědomím

definice osoby

myslící inteligentní bytost je „schopná o sobě uvažovat jako o sobě samé, jako o téže myslící věci v různých dobách a na různých místech; a to činí pouze díky tomu vědomí, které je neoddělitelné od myšlení a – jak se mi zdá – které je pro ně podstatné. Je nemožné, aby kdokoli vnímal, aniž by přitom *vnímal*, že vskutku vnímá. Jakmile vidíme, slyšíme, čicháme, chutnáme, cítíme, hloubáme nebo něco chceme, víme, že tak činíme.“ (J. Locke, *Esej*, II/XXVII, §9).

pojetí identity osoby

„jen tak daleko, kam až může toto vědomí sahat zpět k nějaké minulé činnosti či myšlence, tak daleko sahá identita oné osoby; je to totéž vlastní já nyní, jakým bylo tehdy“ (§9).

Pojmy: osoba definovaná praktickým zájmem o sebe

J. Locke

- osoba může mít „starost o sebe“ (§17, 25)
- osoba je „inteligencí vybavený činitel, schopný pochopit zákon a zakoušet štěstí a neštěstí“ (§26).

Christine Korsgaard

“Where I change myself, the sort of continuity needed for identity may be preserved, even if I become very different. Where I am changed by wholly external forces, it is not.” (*Personal Identity and the Unity of Agency: A Kantian Response to Parfit*)

Otázky: reidentifikace a charakterizace

“Teoretikové reidentifikace se ptají, co znamená, když řekneme, že osoba v čase t_2 je toutéž osobou jako osoba v čase t_1 ; teoretikové charakterizace se ptají, co znamená, když řekneme, že určitá charakteristika je charakteristikou dané osoby.” (Marya Schechtmann, *The Constitutions of Selves*, 1996,).

“Jaký soubor charakteristik identifikuje nějakou osobu jako *zásadně* tu osobu, jíž je, takže pokud by došlo ke změně těchto rysů, byla by podstatně jinou osobou, třebaže by mohla být rozlišena od jiných a reidentifikována jako táž?” (A. O. Rorty, *The Identities of Persons*, Introduction).

Otázky: reidentifikace a charakterizace

Je jedna z otázek „základní“?

- může být soubor osobních rysů odpovědí na otázku po identitě? Abychom je mohli někomu připisovat, musíme předpokládat *jiný* druh identitu (numerickou).
- a tedy indiv. charakterové rysy *nejsou* odpovědí na otázku osobní identity.
- proti tomu
- - soubor rysů může být výrazem aktivního sebe-sjednocování osoby. Pak všem „identitu“ spojujeme s aktivitou (starostí, praktickým zájmem). Není to kategoriální chyba?

Otázky: k čemu identita?

1. Sartre: „je třeba, aby princip identity nepředstavoval konstitutivní princip lidské reality a aby lidská realita nemusela být nutně tím, čím je, nýbrž mohla být tím, čím není.“ (*Bytí a nicota*, str. 100).
2. „bytí sebou“ (ipseita), nikoli identita (Heidegger, Ricoeur)
3. Proč upřednostňovat „jednotu“ osoby? Foucault, Strawson
„Neptejte se, kdo jsem, a nechtějte po mně, abych zůstával stejný: to je morálka občanů; nutí nás mít v pořádku doklady.“ („Ne me demandez pas qui je suis et ne me dites pas de rester le même : c'est une morale d'état civil ; elle régit nos papiers.“)

4. Osobní identita ve filmu

The Prestige (Ch. Nolan, 2006)

- dva iluzionisté Robert Angier, Alfred Borden, původně spolupracují
- rozkol: tragédie, při níž manželka RA zemře během triku (za niž je možná zodpovědný AB)
- stupňující se rivalita
- klíčový trik: „The Transported Man“ (využívají dvojníka – RA – či dvojče – AB)

Kvalitativní identita (numericky odlišných osob)

- ne zcela úplná (Borden 1 miluje Sáru, Borden 2 Olivii; dvojník RA je lepší herec, ale zároveň alkoholik).

Numerická identita

- trik: 53:55 – 55:55; 59:54 – 10:01:10 (porušení kontinuity existence).
- replikace: Teslův stroj 1:37:05-1:38:11. Problém: zázrak (magic) se stává realitou, a je třeba jej zastřít („dres up“)

The Prestige (Ch. Nolan, 2006)

Jednota života (životů)

- jeden život sdílený dvěma lidmi
 - 1:38:11-1:40:00 („the part of me“)
 - 1:53:40-54:45 („Go live your life in full. For both of us.“)
 - 1:58:15-2:00:36 („I loved Sarah. He loved Olivia. We each had half a full life, really, which was enough for us.“)

The Prestige (Ch. Nolan, 2006)

Nemožnost zastřít osobní rozdíly

- odlišnost vzpomínek (Borden 1 neví, jaký uzel vázal při tragické nehodě Borden 2). Je možné sdílet vzpomínky, ale není možné mít tytéž vzpomínky.
- emocionální vazby (partnerská láska - Sára, Olivie; otcovský vztah k Jessie) něčím, co osoby nemohou napodobit, ani o tom přesvědčit druhé.
- v nenávisti a soupeření s RA jsou ochotni každý z AB zajít jinak daleko

The Prestige (Ch. Nolan, 2006)

- **Identitu osoby tvoří**

- kontinuita tělesné existence
- mentální souvislost (vzpomínky)
- emocionální vztahy (vášně), a to způsobem, který
 - osoba sama nemůže volit
 - identita je spoluutvářena vztahovými emocemi (je mezosobní, tj. může zahrnovat péči o někoho či nenávisť vůči někomu)

Hra s divákem (The Prestige)

- divácké zklamání/uspokojení podle toho, který z obou AB přežije (zda ten, kdo pečoval o Jessie, či druhý AB)
- Z hlediska diváka „záleží“ na tom, který z obou bratří přežije.

The Prestige – Film a filosofie

Ilustrace

- ve vztahu k základním pojmům diskuse (kvalitativní, numerická identita, reidentifikace, charakterizace)
- ve vztahu k filosofickým pozicím: kontinuita těla, mysli, jednota života

Myšlenkový experiment

- kvalitativně identický klon je nadbytečný a „zkazí“ kouzlo
- „puzzling case“ vyvolávající otázky typu: kdo koho zabil?

Závěr

Dvě teze D. Knight („Personal Identity“ in: *Routledge Companion to Philosophy and Film*, 2008, 611-619)

„what compels our engagement with the films mentioned is a combination of plotting, character action, and psychology, suspense, mystery, and action – in short, the sort of thing Aristotle meant when he talked about plot. So, against Wartenberg... it seems reasonable to admit that even if there is such a thing as an artistic thought experiment, it is different in structure from a philosophical thought experiment“

- ano, existuje rozdíl ve struktuře: filosofie zkoumá vymezenou (a ideálně právě jednu) otázku, film rozvíjí komplexní děj (meze ilustrace).

„Cinema restricts access to first-person experiences; so, at best, filmic examinations let us see how personal-identity issues might look from a third-person point of view.“

- Tvrzení, že filmy se omezují na zkoumání osobní identity z hlediska třetí osoby, lze odmítnout z řady pozic. Např. z pozice D. Parfita: právě film (*The Prestige*) může výborně zkoumat „naše přesvědčení týkající se povahy osobní identity napříč časem“.